

TÜRK DÜNYASI

Türkçü ideoloq Ziya Göyalp

Onun fəaliyyətinə Əlibəy Hüseynzadənin də təsiri olub

Məşhur türkçü Ziya Göyalp 1876-cı ildə Diyarbəkirdə ziyalı ailəsində anadan olub. Ziyanın atası Namiq Kamalı çox sevdiyindən oğluna da onun kimi olmağı tələp edirdi. Hələ ibtidai məktəbdə oxuyarkən daha çox xalq dastanlarını oxuyan Ziya ədəbiyyata meyl edirdi. Atası oğlunun xarici dilləri öyrənməsinə də xüsusi fikir verirdi, Avropa dillərindən fransızca, Şərq dillərindən isə ərəbcə və farsca sonralar öyrənməsi də məhz bununla bağlı idi.

Ziya Göyalpın atası oğlunu hər hansı kitabı oxumağa məcbur etməzdi. O, sərbəst surətdə istədiyi kitabları mütləq edərdi. Ziya Göyalp xatirələrində yazırdı: "Həqiqətən zövq aldığım kitabları oxuyanda mənə sərbəstlik verildiyi üçün əşq dastanlarından pyes və hekayə kitablarına, onlardan sadə şeirlərə və romanlara, daha sonra ədəbi əsərlərə, nəhayət, tarixi, elmi, fəlsəfi kitablara qədər gedib çıxmışdım."

Atası onu istiqamətləndirmək, gələcək ömür və mübarizə yolunu seçməkdə xüsusi rol oynayırdı: "Atam mənə mütləq sərbəstlik verməklə yanaşı psixoloji anlarda ruhumun davamlı olması üçün əlindən gələni edirdi. Dairədə güclü təsir etmək fürsətini də qaçırmazdı. Bir axşam məktəbdən evə qayıtdıqda onu çox üzgün və qayğılı gördüm. Dedi ki, sənə çox kədərli bir xəbər verəcəyəm. Çünki sizin ən böyük xocanız və millətin də ən böyük adamı olan Namiq Kamal öldü. O zaman Namiq Kamalı əsərləriylə, qadağan olunmuş və hələ çap olunmamış əsərləriylə tanıyırdım. Ancaq ən böyük xoca və ən böyük adam olduğunu bilirdim. Atam mənə onun savaqlarını, amaçlarını, başına götürülən zülmələri, göstərdiyi qəhrəmancasına müqavimətlərini anlatdı və dedi: "Bax, sən bu adamın yolunu tutmalısən, onun kimi vətənpərvər, azadlıqsevər olmalısən."

Göründüyü kimi, ata oğluna böyük şair, dramaturq, publisist, ictimai xadim Namiq Kamalı hər şeydən əvvəl azadlıqsevər, məfkurə sahibi olan bir insan kimi tanıtməyi gördü. Şübhəsiz, Ziya Göyalpın yetişməsinə atasının az rolu olmayıb. Ziya Göyalp daha sonra yazırdı: "Fikir açılmağın zamanı və forması yaxşı seçilmişdi. Bu sözlər o qədər təsirli idi ki, ruhumda sanki yeni bir, o zamana qədər seziilməyən məfkurə mələkəsini yaratdı. Çünki bu andan başlayaraq şüurlu bir hüriyyəsevər, ayıq bir vətənpərvər kimi düşünməyə, azadlıq, Vətən, millət məfkurələrini hər şeydən yüksəkde görməyə başladım. Ruhum yaradıcı bir şiddətli hücumla birdən-birə dəyişmişdi".

Ziya Göyalpın atası 1890-cı

ildə ölüb. Bu zaman o, Diyarbəkiri vilayətinin əhali naziri vəzifəsində işləyirdi. Təbii ki, gənc atasını erkən itirmək Ziyaya ağır təsir edir. Sonralar Göyalp yazırdı: "Atam başqalarının atalarına çox bən-zəməzdi. Dindarlıqla azad düşüncə tərzini özündə birləşdirən bu adam batil fikirlərin köhnələrindən də, yenilərdən də sıyrıla bilməmişdi". Atasının Göyalpı necə görmək istəməsi ilə bağlı isə o, sonralar belə yazırdı: "Bir gün atam bir dostu ilə söhbət edirdi. Dostu ona mənim oxumağa olan marağımdan bəhs etdi. Təhsil almağa Avropaya göndəriləmsə, məmləkətə bir alim yetişə biləcəyimi söylədi. Atam isə dedi ki, təhsil üçün Avropaya gedən gənclər yalnız Avropa elmlərini öyrənir, ancaq milli bilgilərimizdən xəbərsiz qalırlar. Mənə, məmləkətimizə ən faydalı alimlər bizim üçün həmişə öyrənilməsi lazım olan həqiqətləri bilənlərdir. Bu həqiqətlər nə Avropa elmlərində, nə də milli bilgilərimizdə tam olaraq yoxdur. Gənclərimiz həm Qərbi, həm də Şərqi elmlərini çox yaxşı öyrənməlidirlər. Sonra da bunları bir-biriylə müqayisə edib uzlaşdıraraq millətimizin möhtac olduğu böyük həqiqətləri ortaya çıxarmalıdırlar. Əgər ömür vəfa etsə, mən Ziyanı belə yetişdirməyə çalışacağam".

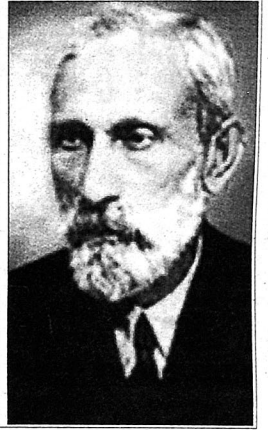
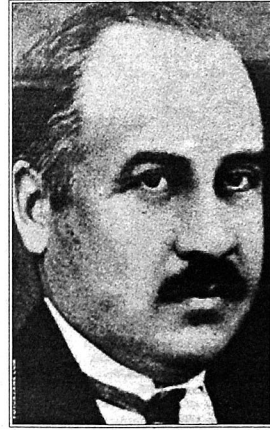
Atasının az sonra ölümü, onun sabahını düşünərək böyük bir qayğıyla dediyi sözlər atasız Ziyanın ömründə dərin izlər buraxır. O, sonralar yazırdı: "Bu sözlər həyatımda böyük bir dəyişiklik yaratdı. O ana qədər oxuduğum hər kitabı təhqiqi yanaşmadan inanırdım. Yazanlara sonsuz bir inam bəsləyirdim. Yazıcılarla əsərlərinin mənim üzərimdə böyük bir səlahiyyəti vardı. Bu sözlər bir həmlədə Şərqi və Qərbi kitablarını gözümdən saldı. Ağlıma, zəkama sonsuz bir azadlıq və istiqalət verdi. Ancaq eyni zamanda bütün gənclər kimi, mənə də uzun, çox zəhmətli bir vəzifəni yerinə yetirməyə sövq etdi.

Bu səbəbdən də onun 1890-cı ildə bitirdiyi Hərbi-rüstiyyə məktəbindəki təlim-tərbiyədən xoşu gəlmirdi. Onun fikrincə, bu məktəb şagirdləri ikiüzlü, yaltaq halına salır, əzbərçi, şəxsi ləyaqəti tapda-

lanan şagirdlər yetişdirir. Ziya Göyalp bir il əmisə Hacı Nəsim Əfəndinin himayədarlığı və təşəbbüsü ilə dərs keçir, islami, ərəb və fars dillərini öyrənir. 1891-ci ildə Diyarbəkirdəki müktəbi liseyə daxil olur. Bu zaman o, artıq fransız dilini də öyrənmişdi. Artıq dünyanın fəlsəfi irsini yeni bir səviyyədə öyrənməyə başlayır, ancaq həyatında baş verən dəyişikliklər onu ciddi düşünməyə, tərəddüddən qurtulub qəti olaraq millətçilik yolunu seçməyə sövq edir. Həyatındakı irəliləyişlərə bərabər gənc Ziya dəhşətli sarsıntılarla üz-üzə qalmışdı. Bir tərəfdən azadlıqsevərlik, istibdadla qarşı mübarizə, haqsızlıqları müəhəddə etmək onun məniyyətini sarmışdısa, digər tərəfdən də təhsilini İstanbulda davam etdirmək istəyini maddi çətinliklər, yetimlik ucubətindən həyata keçirə bilməməsi ona əzab verirdi. Əmisi və dayısının da bir tərəfdən qohum qızla evlənilib Diyarbəkirdə qalmasını, aldığı təhsillə yetərilməsinə təkidlə tələb etmələri 17-18 yaşlı Ziya bəyi çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşdu. Bütün maddi və mənəvi sıxıntıları, əzabları, habelə bir sıra digər səbəblər üzündən Ziya Göyalp intihar etmək qərarına gəlir.

Sonralar Ziya Göyalp intihar etməsinin səbəblərini bir qədər başqa izah edir: "Üzvi heç bir xəstəlik, ictimai heç bir sıxıntı yox idi. Bütün iztirabların mənbəyi fəlsəfi düşüncələrim idi. O zaman "Həqiqəti-kübra" adını verdiyim böyük həqiqəti tapa bilsəm, heç bir dərdimin olmayacağına əmin idim. Ancaq bunu hansı səmtdə axtarmalıydım? O vaxt bir "İxtilaf şərqi" ("Üsyan nəğməsi") yazarkən qələmimdən fırlayan başqa bir misra da onun səmtini göstərdi: "Əmanətədir bu gün bizə namusu millət! Ən böyük məfkurə də millət və azadlıq məfkurələridir".

Gənc Ziya tapançanı alına dayayıb atəş açır, ancaq güllə alın sümüyünü dəşmir, dərinini içərisində yayılıb qalır. Tanınmış həkim və cərrah Abdullah Cövdət bir rus cərrahı ilə Diyarbəkiri vəba epidemiyası ilə əlaqədar gəlib-irmiş. Onlar Ziyaya da ameliyyat edirlər. Ziya Göyalp sağalır, yəni də əvvəlki şövqlə təhsilində davam edir. Artıq onun həyatında növbəti dönəm başlayır. 1895-ci ildə Ziya Göyalp Ərzurumda hərbi liseyə oxuyan qardaşı Nihad bəyi ötürmək bəhanəsi ilə gizli halda dəniz yoluyla İstanbula gəlir. İstanbulda qalıb məktəbdə oxumağa pulu olmadığından pulsuz təhsil almaq və yaşamaq imkanını

verən Mülki Baytar məktəbinə müsabiqə yolu ilə imtahan verərək qəbul olunur.

Bu ali məktəbdə oxuyarkən gənc Ziyanın həyatında önəmli bir olay baş verir. O, Türkiyədə təhsil alan və yaşca özündən böyük olan məşhur türkçü ideoloq Əlibəy Hüseynzadə ilə (1896-cı ildə) tanış olur. Bunlar türkçülük məfkurəsi ilə bağlı söhbətlər edirlər. Ziya Göyalpın Əlibəy Hüseynzadə ilə görüşünə tarix boyunca araşdırmaçılar tərəfindən fərqli yanaşmalar mövcud olub. Azərbaycan ədəbiyyatında, eləcə də bir sıra Türkiyə alimləri Ziya Göyalpın Əlibəy Hüseynzadənin təsirinin olduğunu xüsusi qeyd edirlər. Ancaq professor Hikmət Tanyu yazır ki, hər hansı tanışlıq hələ təsir duyumu yaratmır. Türkçü olaraq tanınan Əlibəy Hüseynzadə türkçülük məfkurəsi ilə bağlı bütün dərinliyi ilə bir sistem yaratmayıb, ancaq Ziya Göyalpın türkçülük, millətçilik sahəsində sistem yaratdı. Əslində belə müqayisələr aparmağın özü də gərəksizdir. Bu şəxsiyyətlərin hər ikisinin millətçilik, türkçülük sahəsində böyük xidmətləri var. Onlar sözün gərəksizində böyük ideal sahibidirlər. Əlibəy Hüseynzadənin Türkiyədə ictimai, siyasi məsələlərdə iştirakı və xidmətləri haqqında çox yazılıb. Təkcə Ziya Göyalpın "Türkçülüğün əsasları" əsərinə xatırlamaq yetər: "Rusiya-dan İstanbul gələn Hüseynzadə Əlibəy "Tibbiyyə" də türkçülüğün əsaslarını başa salırdı. "Turan" adlı şeiri Turançılıq qayəsinin ilk ortaya qoyulması idi.

İstanbulda Ziya Göyalp türklərin bir millət kimi psixologiyası və sosiologiyası ilə məşğul olmaq amacıyla bu elmlərin əsaslarını öyrənməyə başlayır. Həmin vaxtlarda Türkiyənin müxtəlif yerlərində bəzi məqsədlərə, əzəlliklə də xaricilərin əli ilə "Hüriyyə", "Ədalət", "Müsavat" adlı altında bir sıra təşkilatlar meydana olmuşdu. Bu təşkilatlar ölkəyə qadağan olunmuş çoxlu ədəbiyyat gətirirdilər. Türk gəncliyi, əzəlliklə də tibb məktəblərinin tələbələri bu sahədə fəallıq göstərirdi-

lər. Onlar məşrutyyəti yenicən bərpa etmək, respublika qurmaq, cəmiyyəti azadlığa qovuşdurmaq kimi ideyaların həyata keçirilməsi uğrunda mübarizə aparmaq qayəsi ilə gizli cəmiyyətlər qurmuşdular. Göyalpın da həmin cəmiyyətin üzvü olması, 1898-ci ilin mayında Diyarbəkirdə gizli cəmiyyətin şöbəsini yaratması və "Bahar" adlı gizli qəzet çıxarması onun çabalarının davamlı olmasından irəliləyirdi. Diyarbəkirdə Ziya Göyalpın və yoldaşlarının qadağan olunmuş ədəbiyyatla məşğul olmaları, yaymaları bəhanəsilə mühakimə və həbs edirlər.

İstanbulda döndükdən sonra Göyalp "Ali Baytar Məktəbi"na qəbul etmirlər. O, siyasi mövzuda yoldaşlarından birinə yazdığı məktubla bağlı həbs edilir, bir il qədər "Taşkılla"da saxlanılır. "Sultan Əhməd" həbsxanasında 3 aya qədər saxlanıldıqdan sonra Diyarbəkiri sürgün edilir, daim polis nəzarəti altında saxlanılır. Ziya bəy fikirləşir ki, bir müddət burada qalacağı qəbulmazdır. 1900-cü ildə əmininin yeganə qızıyla evlənilir. O, yenə də ardıcıl oxumağa, düşünməyə başlayır. 1903-cü ildə onu Diyarbəkiri Ticarət Palatasına fəxri katib qoyurlar. 1905-ci ildə eyni zamanda Diyarbəkiri vilayətinin idarə məclisinin baş katibinin müavini və mülkiyyə müstəntifi təyin olunur, 3 il bu vəzifədə işləyir. Ziya bəyin Diyarbəkiri valisi Həsən Fəhmi Paşa ilə isti münasibətləri vardı. Hətta Ziya Göyalp o zaman bəzi əsərlərini bu adla yazıb çap etdirib. Bu şeirlərin dili sadə və anlaşılıqdır.

1908-ci il 23 iyulda baş verən "Gənc Türklər" inqilabı zamanı gizli halda fəaliyyət göstərən Ziya Göyalp əqidə yoldaşları ilə birgə "İttihad və Tərəqqi" partiyasının Diyarbəkiri şöbəsini qurur. Toplantılarda azadlıq, ədalət, qardaşlıq ideyalarının təbliği ilə bağlı çıxışlar edir. Azadlıq o dərəcə vurğun idi ki, hətta inqilabdan bir az sonra dünyaya gələn qızına da "Hüriyyə" adını qoymuşdu...

AYDIN ABI AYDIN,
PROFESSOR